

Edelhert in de Oostvaardersplassen © Foto Staatsbosbeheer

Van wie is de natuur nou eigenlijk?

Naar schatting sterven er per etmaal op deze planeet vijf tot twintig planten- en diersoorten uit door menselijk toedoen. Per minuut wordt er een hectare tropisch regenwoud gekapt. We laten de natuur steeds minder ruimte; we putten haar steeds verder uit. Hebben we daar het recht toe? Van wie is de natuur nou eigenlijk?

Een dode lente

In 1962 verscheen *Silent spring* van Rachel Carson. Dit boek – in het Nederlands bekend onder de titel *Een dode lente* – sloeg in als een bom. Al eerder hadden onderzoekers gewaarschuwd voor de negatieve effecten van menselijk handelen op natuur en milieu. Daarbij ging het echter vooral om de directe invloed van de mens op de plaats waar deze uitgeoefend wordt. Carson beschreef echter de ecologische schade die is opgetreden doordat bestrijdingsmiddelen in de landbouw in de voedselkringloop terecht zijn gekomen en toonde aan dat de menselijke invloed kan reiken over grote afstand en tot in de verre toekomst. Door *Silent spring* leerden we zien hoe kwetsbaar ecosystemen zijn en hoe ver de arm van de mens zich uitstrekt.

Al snel verscheen er een stroom aan publicaties die de aandacht richtten op zaken als uitlaatgassen, olievervuiling en giftig afval; en in 1972 bracht de Club van Rome het gezaghebbende rapport 'Grenzen aan de groei' uit. Daarin werd gewezen op de eindigheid van natuurlijke hulpbronnen. Vanaf die tijd werd de term 'ecologische crisis' gangbaar.

Grondhoudingen

Het bewustzijn dat er zich een ecologische crisis aan het ontfouwen was, bracht veel wetenschappers en filosofen ertoe de vraag te stellen hoe de relatie tussen mens en natuur zo ontworpen had kunnen raken. Er ontstond zelfs een heel nieuwe stroming in de filosofie: de milieufilosofie die zich richt op de verbanden tussen de milieuproblematiek en zaken als wetenschap en techniek, sociaal-maatschappelijke houdingen en processen, ethische waarden en normen.

In 1967 publiceerde Lynn White in het gezaghebbende tijdschrift *Science* het spraakmakende artikel *The Historical Roots of our Ecological Crisis*. Hierin betoogde hij dat de oorzaak van de crisis gelegen was in de despotische houding die de westerse cultuur ontwikkeld had ten aanzien van de natuur; een houding waarin de natuur gezien wordt als niet meer dan een object van exploitatie en gebruik.

Er is sedertdien veel gediscussieerd over de relatie tussen mens en natuur. Milieufilosofen introduceerden het begrip 'grondhouding'. Dat is het – vaak niet eens geheel bewuste en expliciet gemaakte – basisbeeld of basisgevoel dat we hebben over hoe mens en natuur zich verhouden of dienen te verhouden. Deze grondhouding heeft haar oorsprong enerzijds in onze persoonlijke levensgeschiedenis. Met name is dan van belang of we met natuur in aanraking kwamen. De plaats waar we opgroeiden – in de Pijp in Amsterdam of op de Drentse hei – is daarom van grote betekenis. Van belang is ook wat voor soort ervaringen we in de natuur hadden. Als we onze eerste hartstochtelijke kus deelden in een bos, heeft dat effect op ons beeld van de

Dossier: Gedrag en prestatie

Professor Schouten geeft een intrigerend inzicht in de verschillende grondhoudingen ten opzichte van de natuur. De schizofrenie is dat onze houding in privésituaties anders is dan in werksituaties. Wat betekent dit voor besluiten en handelen in uw organisatie? En wat is het effect op de kwaliteit van het leven? Wat kunt u doen om dit te verbeteren? 'Grondhouding' is een waardevol instrument om inzicht te krijgen in de verschillende perspectieven van mensen. Het artikel is onderdeel van het dossier 'Gedrag en prestaties', waarin we de wetenschappelijke inzichten verkennen rondom gedrag.

Dossierhouder: Guus Balkema
(Guus.Balkema@csr-academy.nl).

natuur. Anderzijds wordt onze grondhouding gevormd door de cultuur waarin we opgroeien. Daarin bestaan collectief gedragen beelden over de natuur die via onze opvoeders, leerkrachten en via de media tot ons komen. Grondhoudingen variëren van persoon tot persoon, maar er zijn ook grote verschillen in grondhouding aanwijsbaar tussen diverse cultuurgebieden.

Onderzoekers hebben diverse typen grondhoudingen beschreven en in systemen en modellen ondergebracht. In ons land heeft het model dat de filosoof Wim Zweers ontwikkelde veel invloed gehad. Hierin wordt een schaal aan grondhoudingen beschreven, waarin aan de ene kant de mens centraal staat (antropocentrisch) en aan de andere kant het ecosysteem (ecocentrisch) (zie tabel pag. 12). De reeks loopt – in hoofdlijnen – van de mens als heerser over de natuur, naar de mens als rentmeester van de natuur, de mens als partner van de natuur en, tenslotte, de mens als participant aan de natuur.

De mens als heerser

De westerse houding waarin de mens zichzelf ziet als heerser over of als eigenaar van de natuur, vindt volgens veel historici haar oorsprong vooral in het klassieke Griekse en Romeinse denken dat sterk de nadruk legde op de rede, de *logos*. Omdat de mens over een rede beschikt, heeft hij volgens klassieke denkers niet alleen al in beginsel deel aan het goddelijke, maar bezit hij ook het instrument om

In minder dan 50 woorden

- In de westerse grondhouding (basisbeeld) zag de mens zichzelf eeuwenlang als heerser over de natuur.
- In de afgelopen decennia heeft er een historische verschuiving plaatsgevonden, naar partner en participant van de natuur.
- Al onze (individuele) handelingen en keuzes zijn van wezenlijk belang voor mens en natuur.

Het Speulderbos en Sprielderbos op de Veluwe. © Foto Staatsbosbeheer

door te dringen tot de goddelijke logos die de kosmos beheerst. Hij is daarmee het hoogste schepsel op aarde en de rede onderscheidt hem van alle andere wezens. De filosofen van de Stoa stelden zelfs, voortbouwend op onder meer de ideeën die Aristoteles ontwikkeld had over een rangorde en over een doelgerichtheid in de natuur, dat de mens de meest zuivere manifestatie vormt van het rationele oerbeginsel en dat de kosmische orde erop gericht is dit wezen in stand te houden. In hun ogen is de natuur ertoe bestemd de mens direct of indirect te dienen. Zo schreef Cicero: *‘Wat moet ik nog zeggen van ossen? ...*

In het bovenstaande heeft de grondhouding vooral een religieus-filosofische onderbouwing. Ze weerspiegelt een godsbeeld en opvattingen over een goddelijke bedoeling. In de afgelopen anderhalve eeuw is er ook een meer seculiere, (pseudo)wetenschappelijk onderbouwing van het beeld van de mens als heerser over de natuur naar voren gekomen en wel op grond van bepaalde interpretaties van de evolutietheorie van Charles Darwin. Het is natuurlijk – zo wordt geregeneerd – dat de mens als het wezen dat in het evolutieproces de grootste hersencapaciteit heeft ontwikkeld, zich uitbreidt ten koste van andere soorten. Dat vloeit logischerwijze voort – zo meent men – uit het principe van *‘the survival the fittest’*. Daarbij wordt echter over het hoofd gezien dat deze terminologie niet van Darwin zelf stamt (maar van de socioloog en filosoof Herbert Spencer) en dat de juiste vertaling ervan luidt: ‘het overleven van de best aangepaste’ en niet zoals zo vaak gedacht ‘het overleven van de sterkste’.

De rentmeester

Critici van de westerse houding waarin de mens zichzelf ziet als heerser over of als eigenaar van de natuur, hebben vaak de beschuldigende vinger gericht naar het bijbelse boek Genesis en in het bijzonder naar de woorden: *‘Vervult de aarde en onderwerpt haar...’*.

De verschuiving van heersers en uitbaters van de natuur, naar deel van de natuur, is een werkelijk historische ontwikkeling.

Hun nek is geboren voor het juk en hun sterke, brede schouders voor het trekken van de ploeg.’

Deze beelden werden overgenomen door de kerkvaders en de vroege theologen van het Christendom. Tijdens de Renaissance, waarin sterk teruggerepen werd op de Klassieken, oefenden ze opnieuw invloed uit op het westerse wereldbeeld. De natuur werd in de woorden van de socioloog Max Weber geleidelijk ‘onttoverd’ en gereduceerd tot een geest- en zielloos ding dat slechts één functie heeft, namelijk tot nut te zijn voor de mens. Zo stelde de Engelse filosoof en staatsman Francis Bacon in de zeventiende eeuw dat de mens de natuur op de pijnbank dient te leggen om haar zo haar geheimen te ontfutselen waardoor ze tot uiterste dienstbaarheid gebracht kan worden. De Engelse wetenschapper John Ray schrijft in diezelfde tijd dat God runderen geschapen heeft om biefstukken vers te houden voor de mens. Zulke beelden bleven tot in de twintigste eeuw toonaangevend in het westerse wereldbeeld.

Deze weinig zachtzinnig klinkende tekstpassage heeft in onze cultuur inderdaad een grote betekenis gehad die weinig goeds voor de natuur gebracht heeft. Bijbelgeleerden wijzen er echter op dat deze woorden in de context van het jodendom heel anders gelezen worden dan in de christelijke traditie gebeurd is. De Hebreeuwse bijbel spoort vooral aan tot een harmonische relatie tussen mens en natuur. Volgens de Thora behoort de schepping Jaweh toe. De mens mag de aarde bewerken; hij moet haar zelfs bewerken om in zijn levensonderhoud te voorzien. Maar hij dient haar ook, als een goed rentmeester, voor de eigenaar te bewaren.

Dit beeld van rentmeesterschap waarin het geschapene met zorgvuldigheid behandeld dient te worden, kenmerkt de joodse traditie tot in onze tijd. Het kenmerkt ook de islam. De koran benadrukt in verscheidene verzen dat de schepping Allah toebehoort en dat de schepper voor zijn schepping zorgt: ‘Er is geen dier op aarde, of Allah houdt het bij zijn kuif vast’ en: ‘de vogels die hun vleugels uitspreiden en intrekken worden alleen door de Erbarmmer vastgehou-

den'. De mens is volgens de koran aangesteld als khalifa, als stadhouder, en hij dient zorgvuldig met de schepping om te gaan want 'Allah houdt niet van verkwisting'.

Ook voor de grondhouding van rentmeesterschap heeft zich in de afgelopen decennia een meer seculiere onderbouwing ontwikkeld, die samen te vatten is in het gezegde: 'We hebben de aarde niet geërfd van onze voorouders, maar hebben haar in bruikleen van onze kinderen'.

De partner

In de taal van het Ojibwa- volk dat leefde in het grensgebied van de Verenigde Staten en Canada, is er een woord waarmee dieren aangeduid worden en dat letterlijk in het Nederlands vertaald zou moeten luiden: 'andere-dan-mensen-personen'. Het gevoel dat de natuur geen verzameling van ziellose dingen is, maar een wereld van wezens met een zekere mate van gewaarzijn, van bezieling en van bewustzijn, is kenmerkend voor alle vroege culturen (van de Australische aboriginals tot de Europese Kelten en Germanen) alsmede voor de grote culturen uit Azië (zoals het hindoeïsme, het boeddhisme en het shintoïsme). Overigens zijn wij dit gevoel in onze moderne westerse cultuur ook nog niet helemaal kwijtgeraakt. Als we nauw met niet-menselijke wezens samenleven, worden de overeenkomsten die deze met onszelf vertonen, geleidelijk sterker voelbaar en leggen we minder de nadruk op de verschillen. Vrijwel iedereen die een huisdier heeft, praat ermee, en gaat er dan ook nog vanuit dat het dier hem verstaat....

Tot in de vorige eeuw onderscheidde elk dorp in India drie typen 'woud' in de omgeving van de nederzetting. Dichtbij lag de *Shrivan*, het 'bos van voorspoed'. Hier oogstte men hout en vruchten en plantte er ook nieuwe bomen. Wilde planten en dieren konden daar tevens een tehuis vinden, zolang ze geen schade toebrechten. Daarbuiten lag de *Tapovan*, het 'woud der wijzen'. Dit was het gebied waarin degenen die in afzondering het spirituele pad wensten te gaan, zich terugtrokken. De kluizenaars die hier hun heil zochten, mochten de wilde planten en dieren echter geen schade toebrengen. Tenslotte was er de *Mahavan*, het sanctuarium. Dit bos behoorde de natuur geheel toe. Geen mens betrad het. Deze ruimtelijke verdeling liet zien dat de mens zichzelf niet beschouwde als eigenaar maar als partner van de natuur. Zowel de mens als de natuur hadden hun eigen domein. De mens maakte wel gebruik van de natuur, maar deed dat met respect.

De participant

Op de eerste pagina van een van zijn boeken schrijft de Vietnamese Zenmeester Thich Nhat Hanh:

"Als je een dichter bent, dan zie je duidelijk dat er een wolk drijft in dit vel papier. Zonder wolk is er geen regen; zonder regen kunnen de bomen niet groeien; en zonder bomen kunnen we geen papier maken. De wolk is nodig voor het bestaan van het papier. Als de wolk er niet is, kan dit vel papier er ook niet zijn... Als we nog dieper in dit papier kijken, kunnen we er zonneshijn in zien. Als de zon er niet zou zijn, kan het bos niet groeien... En zo weten we dat er ook zonneshijn in dit vel papier is. Als we nog langer kijken, kunnen we de houthakker zien die de boom velde en hem naar de fabriek bracht waar hij omgevormd werd tot papier. En we zien de tarwe. We weten dat de houthakker niet kan leven zonder zijn dagelijks brood en daarom is de tarwe die zijn brood werd, eveneens in dit vel papier. En ook zijn vader en zijn moeder zijn in dit papier... Als we nog dieper kijken, zien we dat we er ook zelf in zijn. Dat is niet zo moeilijk in te zien: wanneer we naar een vel papier kijken, wordt het vel een deel van onze waarneming... We kunnen dus zeggen dat alles hier is, in en met dit vel papier. Er is niets aan te wijzen dat niet hier is – tijd, ruimte, de aarde, de regen, de mineralen in de bodem, de zon, de wolk, de rivier, de warmte. Dit vel papier bestaat omdat al het andere bestaat."

We zouden, zo vervolgt Thich Nhat Hanh, een nieuw werkwoord moeten invoeren: 'interzijn'. Hij verwoordt hier weer een andere grondhouding. De mens wordt hier gezien als deel van de natuur, als participant.

Verschuivingen in beelden

Tot in de tijd waarin het boek van Rachel Carson verscheen, was het beeld van de mens als heerser over of als eigenaar van de natuur toonaangevend in de westerse cultuur. In de afgelopen decennia heeft zich een opmerkelijke verschuiving in grondhouding voorgedaan in de westerse wereld. Onderzoek laat zien dat voor meer dan tweederde van de huidige Nederlanders geldt dat ze zichzelf zien als deel van de natuur en tegelijkertijd vinden dat we als mens de verantwoordelijkheid hebben goed voor de natuur te zorgen. Hier komt een combinatie van de participant en de rentmeester naar voren. Nederland staat hierin niet alleen. Vergelijkbare ontwikkelingen zien we ook in andere westerse landen. De reden voor deze verschuiving in grondhouding heeft waarschijnlijk met verschillende zaken te maken. Allereerst is er de ontkerkelijking, waardoor religieus geladen beelden aan betekenis verloren hebben. Daarnaast is er een toegenomen zorg over de achteruitgang in biodiversiteit en over milieu- en klimaatproblemen. Tenslotte is er het gegeven dat niet-westerse beelden en ideeën via internet en allerlei andere media nu voor iedereen direct toegankelijk zijn.

Grondhoudingen inzake relatie mens-natuur	Kenmerken	
Heerser/eigenaar	- Mens en natuur zijn gescheiden - Mens staat boven de natuur - Mens is vrij in omgang met natuur	antropocentrisch ecocentrisch
Rentmeester	- Mens en natuur zijn gescheiden - Mens staat boven de natuur - Mens draagt verantwoordelijkheid naar schepper of naar toekomstige generaties	
Partner	- Mens en natuur zijn gescheiden - Mens en natuur staan evenwaardig naast elkaar	
Participant	- Mens en natuur zijn niet gescheiden	

Dit is een werkelijk historische ontwikkeling. Nadat we – in de westerse samenleving – onszelf gedurende meer dan tweeduizend jaar zagen als heersers over en uitbaters van de natuur, beschouwen we onszelf nu vooral als deel van de natuur en vinden we dat we goed voor haar moeten zorgen.

Hier biedt de tekst van Thich Nhat Hanh een interessant perspectief. In zijn visie van ‘interzijn’ is ieder van ons door een complex van relaties en betrekkingen verbonden met de wereld. Dat betekent dat alles wat we doen invloed heeft op onze omgeving, want niets en niemand staat op zichzelf. Al ons handelen, hoe onbeduidend dat

Al ons handelen, hoe onbeduidend het ook lijkt in onze ogen, heeft een echo in de ons omringende wereld.

Echter... nog steeds sterven er per etmaal vijf tot twintig planten- en diersoorten uit; nog steeds verdwijnt er per minuut een hectare tropisch regenwoud...

Beeld en praktijk

Er gaapt blijkbaar een brede kloof tussen ons voelen en ons handelen. We voelen ons dan wel deel van de natuur, we vinden dan wel dat we voor haar moeten zorgen, maar we handelen er niet naar. Ten dele heeft dat te maken met contextualiteit. Het is heel gemakkelijk om in het weekend, wanneer we met ons gezin wandelen in een natuur vol zingende vogels en bloeiende bloemen, onszelf deel te voelen van al dit schoons. Maar wanneer op maandag het gewone werk weer begint, nemen we met even groot gemak professionele beslissingen die niet zo goed zullen uitpakken voor de vogels en de bloemen. En met even veel gemak halen we bij de supermarkt weer een plofkip.

Deze ‘schizofrenie’ is voor een deel het gevolg van gemakzucht en van de macht der gewoonte. Maar voor een deel heeft ze ook te maken met het gevoel dat ons persoonlijk handelen er weinig toe doet in het licht van de mondiale milieuproblemen. Hoe vaak denken we niet: ‘Ach, ik kan het systeem toch niet veranderen.’

ook mag lijken in onze eigen ogen, heeft een echo in de ons omringende wereld, een echo waarvan wij zelf de reikwijdte niet kunnen overzien. Daarmee zijn al onze handelingen, alle keuzes die we maken, van wezenlijke betekenis voor de toekomst van mens én natuur. Daarmee doet ieder van ons ertoe. Dat is tegelijk bemoedigend en hoopgevend.

Literatuur

Born, Van den, R.J.G. (2007), *Thinking Nature. Everyday philosophy of nature in the Netherlands. PhD-thesis*, Radboud Universiteit.
 Zweers, W. (1995), *Participeren aan de natuur; Ontwerp voor een ecologisering van het wereldbeeld*. Jan van Arkel, Utrecht.
 Thich Nhat Hanh (1988), *The heart of understanding; commentaries on the Prajnaparamita Heart Sutra*. Parallax Press Berkeley, California: pp. 3-4 (uit het Engels vertaald door de auteur).
 De citaten uit de koran zijn ontleend aan de vertaling van F. Leemhuis (2004 [1989]), elfde druk. Fibula/Unieboek, Houten.

Over de auteur

Matthijs Schouten (1952) studeerde biologie, Keltische taal- en letterkunde, vergelijkende godsdienstwetenschappen en oosterse filosofie. Na zijn studie werkte hij geruime tijd in Ierland waar hij onderzoek verrichtte naar hoogvenen. Sinds 1992 is hij verbonden aan Staatsbosbeheer. Daarnaast is hij bijzonder hoogleraar in Natuur- en Landschapsbescherming aan de universiteiten van Cork en Galway (Ierland) en bijzonder hoogleraar in de Ecologie en filosofie van het Natuurherstel aan de Wageningen Universiteit. Sinds zijn studietijd heeft hij zich verdiept in de rol die natuur speelt in het menselijk denken en hij publiceerde hierover onder meer het boek *Spiegel van de natuur; het natuurbeeld in cultuurhistorisch perspectief*.